

**ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІ РОЗВИТКУ КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ У ВНЗ
РАДЯНСЬКОГО ПЕРІОДУ***Ненько Юлія Петрівна,**кандидат педагогічних наук,**доцент кафедри іноземних мов та гуманітарних наук**Академії пожежної безпеки ім. Героїв Чорнобиля*

Постановка проблеми. На початку ХХ століття відбулися значні зміни як у межах країни, так і у зовнішньополітичній ситуації, що призвели до руйнування царської армії та створення армії нового типу. Специфіка особового та офіцерського складу, цілі та завдання, які стояли перед командирами, обумовили й специфіку підходів до проблеми розвитку мовленнєвої культури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема культури мовлення привертає увагу багатьох сучасних учених, зокрема концептуальні основи мовленнєвої підготовки окреслені М. Вашуленком, О. Горошкіною, С. Єрмоленко, В. Мельничайком, М. Пентилюк, В. Плахотником, Л. Симоненковою, Л. Скуратівським, Л. Стурганець, Г. Шелеховою.

Метою статті є дослідження досвіду ВНЗ радянського періоду щодо формування та розвитку мовленнєвої культури майбутніх офіцерів.

Виклад основного матеріалу дослідження. В багатьох аспектах формування мовленнєвої культури офіцерів в радянський період було використано досвід дореволюційної армії, носієм якого були тисячі колишніх офіцерів, збережені управлінські та мобілізаційні органи, система вищих навчальних закладів. Офіцери, які перейшли на службу до нової влади, у своїй мовленнєвій діяльності керувалися нормами дореволюційного радянського етикету, яким більшість з них досконало володіли. Враховуючи якість мовленнєвої підготовки, отриманої офіцерами в радянських спеціальних навчальних закладах, і наповненість навчальних програм гуманітарними та спеціальними лінгвістичними дисциплінами, слід зазначити, що більшість офіцерів відзначалися широкою ерудицією, високою культурою поведінки та спілкування.

Між тим, 14 листопада 1917 р. наказом М. І. Подвойского “Про припинення підготовки офіцерів” закривалися ВНЗ, в яких готували офіцерів, відтак педагогічна проблема формування та розвитку культури мовлення офіцерських кадрів на деякий час втратила пріоритетний характер.

Складне міжнародне становище, громадянська війна вимагали адекватного реформування, однією з головних задач якого була б професійна підготовка числених командирських кадрів. Необхідно було організувати низку командних курсів, шкіл, училищ та академій, а працівникам нових навчальних закладів треба було вирішувати завдання, пов'язані з культурно-мовленнєвим розвитком професійної культури курсантів, а саме:

1) розробити систему заходів, націлених на ліквідацію безграмотності та підвищення рівня особистої та професійної культури майбутніх командирів;

2) сформувані у курсантів стійкі ідеолого-політичні погляди;

3) ввести у навчальний план суспільно-гуманітарні науки, створити систему ідейно-політичного виховання тощо.

У зв'язку з вказаним вище у лютому 1918 р. Рада народних комісарів затвердила “Основні положення про прискорені курси підготовки командного складу”, результатом яких стало відкриття перших тринадцяти командних курсів у Москві, Петрограді, Твері, Казані, Рязані та ін. 10–17 жовтня 1918 р. відбувся Перший Всеросійський з'їзд представників радянських командних курсів. Поряд з обговоренням інших питань, учасники торкнулися проблеми методів викладання та виховання.

Тенденція усвідомлення існуючої проблеми низької грамотності майбутніх офіцерів, необхідності підвищення рівня культури їх усного та письмового мовлення як основного засобу оволодіння професією виявилася в тому, що з'їзд постановив ввести на всіх курсах підготовчі (для тих, хто не вмів читати і писати) і спеціальні класи, метою яких була ліквідація безграмотності та підвищення професійної мовленнєвої культури командирів.

Всі вказані заходи обумовлювалися тим, що офіцер-командир не лише сам повинен бути комуністом, але також повинен володіти риторичними навиками, прийомами мовленнєвого впливу для здійснення пропаганди необхідних політичних ідей серед особового складу.

Поступово посилення зазначеної тенденції привело до того, що після 1917 р. виникають спроби відновити риторичну як науку по ораторське мистецтво, як науку. У 1918 р. в Петрограді був створений Інститут живого слова. А. В. Луначарський у своїй промові на честь відкриття інституту відмітив підвищення ролі живого слова у житті народу, вбачав однією з головних рис нової людини вміння публічно виступати, викладати власні ідеї та розвивати соціальні погляди. Він казав: “Потрібно повернути людині її живе слово. Людина, яка вмє говорити, тобто вмє максимально передати свої переживання ближньому, переконати його, в разі потреби висунути аргументи, розсіяти його забобони чи помилки, врешті-решт, вплинути безпосередньо на весь його організм, у повній мірі володіє своїм мовленням” [3, с. 15].

У 1919 р. ораторське мистецтво почали викладати в Комуністичному університеті ім. Я. М. Сведлова, а згодом у створеному у Ленінграді Інституті ім. Володарського. Для підготовки кваліфікованих учителів, лекторів-агітаторів, бібліотекарів, клубних працівників армійських шкіл, командирів пожежних бригад у 1919 р. утворюється Учительський інститут Червоної армії, в котрому читався курс риторичної науки, націлений на формування майстрів-агітаторів та пропагандистів, здатних навчати та виховувати курсантів відповідно до вимог нової комуністичної ідеології.

Проблема формування та розвитку культури мовлення курсантів та офіцерів в період Великої Вітчизняної Війни, згідно з даними військово-педагогічних досліджень, не стояла в центрі уваги, але й не ігнорувалася.

Узагальнюючи досвід управління у роки Великої Вітчизняної Війни, генерал армії С. П. Іванов писав, що типовими рисами керівництва були: чітка та ясна постановка завдань з урахуванням можливостей кожного підрозділу та якостей виконавців, постійне прагнення старших начальників до живого безпосереднього спілкування з підлеглими, безперервний та дієвий контроль у поєднанні з постійною практичною допомогою підлеглим [3].

Усе це свідчить про безсумнівне практичне значення мовленнєвої культури для ефективного здійснення командної діяльності, особливо під час надзвичайних ситуацій. Фактично, з досвіду попередньої підготовки офіцерів у мирний час майже нічого не було застосовано під час війни: слід було всьому вчитися, причому в режимі обмеженого часу, сил та засобів. Якщо у передвоєнні часи підготовка командира проходила протягом трьох років, то з початком війни вона охоплювала від трьох до шести місяців. Нестача навчального часу компенсувалася за рахунок 12-годинного робочого дня (8 годин занять у польових умовах та в класах і 4 години самопідготовки) без вихідних.

Скорочені терміни навчання не давали права знижувати якість підготовки командирів. Навпаки, військовий стан

вимагав від командування і всього офіцерського складу підвищувати рівень бойової та політичної підготовки, готувати за обмежений час командирів, які б вміло управляли своїми підрозділами за будь-яких умов.

Досягнення такого рівня професійної майстерності вимагало від офіцерів також і сформованих комунікативних навичок, що містять володіння методами мовленнєвого впливу, переконання, ідеологічної пропаганди, яка була потужною рушійною та одночасно стримуючою силою в усвідомленні дій та вчинків особистості, а тим більше офіцера, у той час.

З цією метою було скорочено окремі навчальні дисципліни, переглянуті програми та навчальний процес загалом. У навчальному плані в якості основних дисциплін були залишені лише тактика, інженерна підготовка, протихімічний захист та топографія. Підготовка курсантів була максимально наближена до умов бойової обстановки, а польові заняття стали основною формою навчання майбутнього командира [4].

Основні вимоги щодо організації та змісту навчального процесу були викладені в “Вказівках щодо організації навчального процесу у воєнний час” (1944 р.). Незважаючи на практичну військову направленість програми навчання, найбільше значення приділялося дисципліні “Політична підготовка”, що було обумовлено специфікою соціального устрою та суспільної свідомості. Головною тенденцією мовленнєвої підготовки курсантів у час війни було формування у них пропагандистських мовних прийомів та навичок, націлених на розвиток у підлеглих політичної свідомості, що було однією з провідних задач командирів. Часто розвиток цих навичок замінювався завчанням пропагандистських фраз, мовленнєвих кліше, гасел та закликів.

Слід зазначити, що величезну роль в житті всієї країни у воєнний час відігравала публіцистична мова засобів масової інформації (повідомлення газет, радіо), яка стала потужною зброєю у боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками та засобом виховання у курсантів високих моральних та бойових якостей.

У практиці виховної роботи з курсантами, яка проводилася партійними та комсомольськими організаціями, широкого застосування набули повідомлення радянського інформбюро, газетні матеріали, у яких талановиті майстри слова – кореспонденти – майстерно реалізуючи функції мовленнєвої культури, писали про героїчні вчинки радянських офіцерів, публікували листи з фронту та інші документи.

За роки війни змінився як склад викладачів, так і склад слухачів, тому в роботі командирів та викладачів особливе місце займало впровадження в навчання досвіду Великої Вітчизняної Війни. Увага приділялась розвитку мовленнєвих навичок курсантів, особливо навичок підготовки та здійснення публічного виступу, тобто риторичних навичок. Так, на циклах і в підрозділах зі спеціально розробленої тематики курсанти кожного тижня робили повідомлення та доповіді, в яких використовували матеріали збірників, бюлетенів та періодичних видань. Наступною тенденцією розвитку мовленнєвої культури курсантів у роки війни було формування та розвиток письмового мовлення слухачів, заохочення їх літературної творчості. Силами офіцерів та курсантів випускалися спеціальні збірники та інформаційні листівки, в яких друкували статті з прикладами й епізодами бойової слави. Офіцери й курсанти ділилися своїм досвідом на друкованих сторінках.

У післявоєнний період (1945 – кінець 50-х рр.) у навчальних закладах відбувається повернення до звичних термінів навчання, що обумовило організаційну перебудову всієї навчально-виховної роботи. В цей період значно зростають вимоги до професійної мовленнєвої підготовки офіцерів, у посадові обов’язки яких входить підвищення грамотності, культурного рівня та технічної готовності особового складу. Перед офіцерським складом було поставлено завдання “оволодіти майстерністю виховання та навчання” [1, с. 63].

Незважаючи на те, що польові навички все ще були основною формою підготовки грамотного командира, виокремилася чітка тенденція посилення уваги в навчанні на набуття курсантами командно-методичних мовленнєвих навичок, які були основним засобом взаємодії та управління особовим складом, засобом організації повсякденної діяльності та мобілізації за бойових обставин. Низка позитивних умов, як-то оптимальні терміни навчання у вищому навчальному закладі, розширення програми за рахунок введення гуманітарних дисциплін, дозволила здійснювати формування й розвиток мовленнєвої культури курсантів й слухачів безпосередньо в процесі навчання й виховання, незважаючи на відсутність одноіменного спеціального навчального курсу. Зазначеному сприяло також і підвищення вимог до рівня педагогічної майстерності викладачів вищої школи, що передбачало окрім спеціальних знань і високий рівень мовленнєвої культури як знаряддя їх професійної діяльності.

Значні втрати професійних педагогічних кадрів під час військових дій та послідувачих репресій з боку партійного керівництва призвели до того, що у вищих навчальних закладах викладання основних навчальних дисциплін здійснювалося спеціалістами, які мали бойовий досвід та гарно знали свою справу, але не були підготовлені та часто були нездатними до педагогічної діяльності. Тому наступною тенденцією в організації мовленнєвої підготовки курсантів стало підвищення вимог до рівня професійно-педагогічної майстерності, до визначення сутності професійно-педагогічної культури викладача вищої школи, що вимагало переходу від універсалізму та енциклопедизму як професійних характеристик до лекторської майстерності, ораторського мистецтва, до високого рівня професійно-педагогічної культури як узагальненого показника кваліфікації. Усе вищезгадане слугувало основою для переходу проблеми формування та розвитку мовленнєвої культури курсантів та викладачів вищої школи в число пріоритетних напрямків в організації освітнього процесу післявоєнного періоду.

Висновки. Таким чином, аналіз формування та розвитку мовленнєвої культури курсантів у радянський період дозволив виокремити низку тенденцій: 1) у післяреволюційний період основним напрямом була ліквідація безграмотності серед командного складу, формування мовленнєвих навичок пропагандиста; 2) в період Великої Вітчизняної війни значно зросла роль риторичних навичок переконання, координації дій, комунікативних якостей командирів; публіцистична направленість мовлення; 3) в післяреволюційний період збільшується значення командно-методичних навичок, підвищуються вимоги до рівня мовленнєвої культури педагога.

Резюме. Проблема культури мовлення привертає увагу багатьох сучасних учених. Складне становище країни вимагало адекватного реформування освіти. Однією з головних задач вищої школи була професійна підготовка численних командирських кадрів. У післяреволюційний період основним напрямом була ліквідація безграмотності серед командного складу. В період Великої Вітчизняної війни значно зросла роль риторичних навичок переконання, координації дій, комунікативних якостей командирів. В післяреволюційний період збільшується значення командно-методичних навичок, підвищуються вимоги до рівня мовленнєвої культури педагога. **Ключові слова:** культура мовлення, вищий навчальний заклад, формування і розвиток.

Резюме. Проблема культуры речи привлекает внимание многих современных ученых. Сложное положение страны требует адекватного реформирования образования. Одной из главных задач высшей школы была профессиональная подготовка многочисленных командиров. В послереволюционный период основным направлением была ликвидация безграмотности среди личного состава. В период Великой Отечественной войны возросла роль риторических навыков убеждения, координации действий, коммуникативных качеств командиров. В послереволюционный период возросло

значение командно-методических навыков, требования к речевой культуре педагогов также возрасли. **Ключевые слова:** культура речи, высшее учебное заведение, формирование и развитие.

Summary. The problem of speech culture attracts attention of many scientists. Difficult situation in the country requires adequate educational reforms. One of the main tasks of higher educational establishments was professional training of numerous commanders. The basic tendency was to liquidate illiteracy among the personnel. During the Great Patriotic War the role of rhetorical skills of persuasion, coordination of actions, communicative skills of commandment is increasing. After the Revolution the value of command and methodological skills increases, the requirements for the teachers' speech culture also grow.

Keywords: speech culture, higher educational establishment, formation and development.

Література

1. Военная педагогика: Учебник / Под ред. А. В. Барабанщикова. – М.: Воениздат. – 1973. – С. 63
2. Записки Института живого слова. — Пг., 1919. — С. 15.
3. Иванов С. П. О научных основах управления войсками. – М., 1975. – С. 51–52.
4. Сидоров И. Н. Подготовка офицеров-десантников в годы Великой Отечественной войны // Русский язык и культура речи в образовательной системе вуза: Материалы международной научно-практической конференции. – Рязань: РВВДКУ (ВИ), 2006. – С.58–59.